

Anna Chodorowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0001-9230-536X

Łukasz Szumkowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: 0000-0002-3931-5363

Problematyka prawa do grobu w kontekście dóbr osobistych

Śmierć jest zjawiskiem nieuniknionym, które inaczej postrzegane było w starożytności, inaczej w średniowieczu, a jeszcze inaczej dzisiaj, kiedy człowiek rozpamiętując jej zbliżanie się pozostawiony jest „samemu sobie”. Obrzędy pogrzebowe mają zapewnić zmarłemu bezpieczne przejście do świata zmarłych, dlatego od zarania ludzkości tak wiele uwagi w poszczególnych kulturach poświęcano kwestii postępowania ze zwłokami ludzkimi, otaczając tę sferę częstokroć skomplikowanymi rytuałami, bądź zwyczajami, które z dzisiejszej perspektywy wydają się niekiedy trudne do przyjęcia, a nawet wręcz odrażające¹.

Obrzędy pogrzebowe były znane już plemionom pierwotnym². Kult osób zmarłych, jak i pewnego, rodzaju celebracji z tym związanych, rozwijał i kształtował się przez całe wieki, w każdym społeczeństwie, niezależnie od rodzaju wyznawanej wiary, czy przynależności religijnej, a sposób obchodzenia się ze zwłokami stanowił wyraz rozwoju społeczeństwa i poziomu na jakim się ono aktualnie znajdował.

Problematyka związana z pochowaniem zmarłego, złożeniem go w grobie na cmentarzu jest niezwykle obszerna i nie należy jej ograniczać jedynie do interpretacji ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych³ i towarzyszących tej ustawie rozporządzeń. Wiąże się ona ściśle z zagadnieniem ochrony dóbr osobistych osób bliskich zmarłemu oraz w praktyce nieuregulowaną kwestią charakteru woli zmarłego co do sposobu i miej-

¹ Zob. J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak, *Prawo do grobu jako problem kulturowy i prawny*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 1 (241), s. 199.

² Ł. Szumkowski, A. Tomczyk, *Poszanowanie ciała ludzkiego post mortem. Ujęcie historyczne i systemowo-prawne*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” (w druku).

³ Tj. Dz. U. z 2019 r., poz. 1473, dalej: ustawa o cmentarzach.

sca pochówku, co w praktyce niejednokrotnie może prowadzić do sporów, które jedynie częściowo stają się przedmiotem orzeczeń sądów.

Należy także zauważyć, iż w Kodeksie cywilnym⁴ nie została ukształtowana definicja syntetyczna dóbr osobistych, a jedynie wymieniono przykładowe dobra, które podlegają ochronie. Przy tym w ramach istniejących instrumentów ochrony cywilnoprawnej ochrona dóbr osobistych ma charakter wyjątkowy, w związku z czym sięganie do jej mechanizmów powinno następować z odpowiednią ostrożnością i powściągliwością, bez tendencji do sztucznego poszerzania katalogu tych dóbr⁵.

Jak obecnie powszechnie przyjmuje się w doktrynie i orzecznictwie, prawo do grobu ma charakter cywilnoprawny. Należy przy tym zauważyć, iż pojęcie to, nie zostało ustawowo zdefiniowane. Doktryna i orzecznictwo wyjaśnia jednak, że pod pojęciem prawo do grobu należy rozumieć różne uprawnienia umożliwiające osobom bliskim sprawowanie kultu pamięci zmarłych.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie problematyki „prawa do grobu” w aspekcie cywilnoprawnym i karnoprawnym. Analizując tę kwestię podjęto próbę udzielenia odpowiedzi: Czy w obowiązującym obecnie stanie prawnym występuje „prawo do grobu”, rozumiane jako uregulowane przez przepisy prawa cywilnego prawo podmiotowe? Jakie czynności prawne lub czynności faktyczne prowadzą do powstania takiego prawa? Kto może być podmiotem prawa podmiotowego? Jaki jest zakres uprawnień kreujących „prawo do grobu” i jakie czynniki je ograniczają? Czy „prawo do grobu” podlega ochronie prawnej? Czy stanowi samoistne dobro osobiste bliskich zmarłego? Czy istniejące przepisy karnoprawne w zakresie ochrony „prawa do grobu” są wystrasżające?

W artykule zastosowano metodę badawczą formalno-dogmatyczną, w zakresie której, omówiono główne regulacje prawne, które wiążą się z analizowanym zagadnieniem. Przedstawiono także poglądy przedstawicieli doktryny polskiej oraz poddano analizie istotne orzeczenia sądów dotyczące badanej problematyki.

Czynności prawne, czynności faktyczne kreujące prawo do grobu. Treść i charakter prawny prawa do grobu

Podstawowym źródłem prawa do grobu jest umowa o pochowanie zwłok, kreowana w oparciu o zasadę swobody umów, zawarta pomiędzy zarządem cmentarza a osobą fizyczną, która nabyła miejsce na cmentarzu, a w dalszej kolejności pomiędzy zarządem cmentarza a osobą fizyczną uprawnioną do

⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, (tj. Dz. U. z 2019 r. poz. 1145 z późn. zm.).

⁵ J. Szezechowicz, *Pojęcie szkody jako uszczerbku niemajątkowego w postaci utraty przyjemności wypoczynku*, „Studia Prawnoustrojowe” 2018, nr 41, s. 126.

pochowania zwłok. Umowa tego rodzaju jest *de facto* umową nienazwaną⁶, choć w pewnym zakresie jej elementy niezbędne należy konstruować przy pomocy art. 7 ust. 4 w zw. z art. 10 ustawy o cmentarzach.

Jak wskazał Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 7 grudnia 1970 r., w następstwie umowy, mocą której zarząd cmentarza oddaje osobie zainteresowanej miejsce na grób, powstaje swoisty stosunek cywilnoprawny, określany mianem prawa do grobu, który w relacji zarząd cmentarza – uprawniony, jest złożonym stosunkiem obligacyjnym⁷. W stosunku tym przenikają się elementy osobiste i majątkowe, co powoduje, iż wykreowane w następstwie takiej umowy prawo do grobu jest prawem bezwzględny wobec osób pozostających poza stosunkiem prawnym z zarządem cmentarza, nawiązanym na podstawie umowy o miejsce na cmentarzu. Jest to prawo skuteczne *erga omnes* w tym znaczeniu, że na wszystkich ciąży obowiązek powstrzymania się od ingerencji w sferę tego prawa⁸. W następstwie zawarcia umowy, jak zostało wskazane, powstaje stosunek prawny, charakteryzujący się równouprawnieniem stron, z którego to wynika szereg uprawnień, i w ramach którego dla osoby, dla której kult pamięci osoby zmarłej pochowanej w tym grobie, jest jej własnym dobrem osobistym⁹.

Od treści umowy i rodzaju grobu, który został w umowie wskazany uzależniona została treść prawa do grobu oraz jego zasięg temporalny. Umowa o pochowanie zwłok nie wymaga szczególnej formy jej zawarcia, a zatem dopuszczalna jest również forma dorozumiana – poprzez przyjęcie zwłok do pochowania i uiszczenie opłaty¹⁰. Do istotnych postanowień takiej umowy należy w szczególności, określenie miejsca pochówku¹¹, rodzaju grobu¹², jego przeznaczenie oraz opłaty przewidzianej za pochowanie zwłok. Wybór rodzaju grobu odgrywa istotne znaczenie z punktu widzenia uprawnień do grobu, bowiem tylko w przypadku grobu murowanego (też katakumb) zapewnione jest trwałe korzystanie z grobu i możliwość chowania w nim dalszych zwłok bez ograniczeń czasowych i dalszych opłat, z wyjątkiem każdej kolejnej opła-

⁶ K. Dadańska, A. Tomczyk, *Kontrowersje wokół prawa do grobu*, [w:] J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turłukowski, D. Karkut (red.), *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2015, s. 151.

⁷ Uchwała SN z dnia 07 grudnia 1970 r., sygn. akt III CZP 75/70, OSNCP 1971, nr 7–8, poz. 127, S. Rudnicki, *Prawo do grobu. Zagadnienia cywilistyczne*, Kraków 1999, s. 106; K. Dadańska, A. Tomczyk, op. cit., s. 157.

⁸ Zob. Z. Radwański, op. cit., s. 84; S. Rudnicki, op. cit., s. 106–107.

⁹ S. Rudnicki, op. cit., s. 107.

¹⁰ K. Dadańska, A. Tomczyk, op. cit., s. 154; S. Rudnicki, op. cit., s. 99.

¹¹ Tzw. pola grzebalnego, miejsca w katakumbach lub kolumbariach.

¹² Do grobów tradycyjnych (przeznaczonych do chowania trumien) zalicza się, groby: ziemne pojedyncze bez prawa murowania; ziemne rodzinne (dwumiejscowy) bez prawa murowania; murowane pojedyncze; murowane rodzinne (dwumiejscowe), oraz grobowce rodzinne. Groby urnowe podzielić można, na: ziemne pojedyncze; ziemne rodzinne; murowane pojedyncze; murowane rodzinne, oraz nisze w ścianach urnowych (kolumbariach).

ty za pochowanie. W przypadku grobu ziemnego, nie może być on użyty do ponownego chowania przed upływem lat 20¹³. Skutkiem upływu tego terminu i braku zastrzeżenia przeciw ponownemu użyciu grobu do chowania oraz uiszczenia opłaty do grobu ziemnego jest wygaśnięcie uprawnienia do grobu ziemnego¹⁴, i to także wtedy, gdy uiszczono opłatę za pochowanie w grobie murowanym, a ostatecznie do wymurowania nie doszło i zwłoki pochowano w grobie ziemnym¹⁵.

Prawo do pochowania przysługuje osobom najbliższym zmarłego; krąg tych osób nie ogranicza się do wskazanych w art. 10 ustawy o cmentarzach, która – regulując chowanie i ekshumację zwłok – normuje je pod kątem porządku publicznego, nie zaś pod kątem ochrony dóbr osobistych osób dla zmarłego bliskich¹⁶. W literaturze i orzecznictwie wskazuje się, iż art. 10 ust. 1 przytoczonej ustawy, nie stanowi materialnoprawnego źródła powstania na rzecz kogokolwiek prawa do grobu, a określa jedynie krąg osób, którym przysługuje prawo do pochowania¹⁷. Źródła powstania tego prawa należy zatem szukać poza tą materią ustawową¹⁸.

Prawo pochowania zwłok ludzkich, w świetle art. 10 ust. 1 ustawy o cmentarzach, przede wszystkim przysługuje najbliższej pozostałej rodzinie osoby zmarłej, a mianowicie: pozostały małżonek(ka); krewni zstępni; krewni wstępni; krewni boczni do 4 stopnia pokrewieństwa; powinowaci w linii prostej do 1 stopnia¹⁹. Z chwilą pochowania pierwszych zwłok, katalog osób uprawnionych ulega rozszerzeniu. Cechą charakterystyczną prawa do grobu, jest niewątpliwie zmienność kręgu uprawnionych osób, którym prawo to przysługuje w odniesieniu do konkretnego grobu. W judykaturze przyjmuje się, iż art. 10 ust. 1 ustawy o cmentarzach nie zastrzega na rzecz pewnych osób prawa pochowania zwłok z pierwszeństwem przed prawem innych, a jedynie stanowi, komu przysługuje prawo, a w zasadzie kogo obciąża obowiązek pochowania. Podkreślono, że każda z osób wymienionych w art. 10 ustawy władna jest przystąpić do wykonywania prawa pochowania, a inne z osób należących do tego kręgu mogą skutecznie domagać się stosownego zaniechania jedynie wtedy, „gdy wspomniane działanie przedstawia się jako bezprawne”²⁰. Warto również nadmienić, iż przytoczony artykuł ustawy,

¹³ K. Dadańska, A. Tomczyk, op. cit., s. 153.

¹⁴ Por. uchwała SN z dnia 29 marca 1977 r., sygn. akt III CZP 17/77 (nie publ.).

¹⁵ Por. wyrok SN z dnia 30 sierpnia 1975 r., sygn. akt II CR 405/75, Lex nr 7746.

¹⁶ Por. wyroki SN z dnia 31 marca 1980 r., sygn. akt II CR 88/80, Lex nr 8222 i z dnia 23 maja 1975 r., sygn. akt II CR 193/75, OSPiKA 1977, nr 1, poz. 5.

¹⁷ Wyrok SA w Krakowie z dnia 12 maja 2015 r., sygn. akt I ACa 276/15, Lex nr 1740671; wyrok SN z dnia 03 grudnia 2010 r., sygn. akt I CSK 66/10, Lex nr 738085.

¹⁸ E. Dołęgowska, K. Klibisz, A. Tworkowska, op. cit., s. 119.

¹⁹ Zob. na ten temat: J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak, op. cit., s. 203; P. Księżak, W. Robaczyński, *Skuteczność woli zmarłego co do jego pochowku i sprawowania kultu jego pamięci*, „Palestra” 2012, nr 9–10, s. 27–28; Z. Koźma, M. Orzruk, *Kodeks cywilny z orzecznictwem*, t. 1, Sopot 1997, s. 65.

²⁰ Zob. Wyrok SN z dnia 07 czerwca 1966 r., sygn. akt I CR 346/65, Lex nr 5998.

w katalogu osób uprawnionych do pochowania zwłok, pomija osobę, którą wskazał sam zmarły. W obecnym stanie prawnym wola wyrażona przez daną osobę za jej życia w przedmiocie przyszłego pochowania jej zwłok stanowi jedynie swego rodzaju życzenie, którego poszanowanie przez osoby bliskie jest traktowane jako jedynie obowiązek moralny, a nie prawny²¹. Każda osoba za życia może podjąć decyzję o sposobie, miejscu i charakterze pochówku i pogrzebu, przy czym dyspozycja spadkodawcy w sprawie jego pogrzebu, powinna przybrać formę polecenia zawartego w testamentie, oczywiście pod warunkiem, że testament zawierający to polecenie będzie ważny²². Wola zmarłego winna być także szanowana w aspekcie ceremonii wyznaniowych. Środki na przeprowadzenie pogrzebu w zakresie przekraczającym zwyczajowo przyjętą miarę powinny być zabezpieczone przez spadkodawcę. Źródłem ich powinien stanowić spadek²³. Spełnienie woli zmarłego w praktyce może jednak narażać na poważne trudności, bowiem może okazać się, że spełnienie takiej woli co do miejsca pochówku jest niedopuszczalne w świetle ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych²⁴, bądź wiązać się z niezmiernie wysokimi kosztami dla spadkobierców.

Zgodnie z ugruntowanym już poglądem wyrażanym przez przedstawicieli judykatury, z grobem wiąże się zespół praw majątkowych i niemajątkowych. Prawo to zostało wielokrotnie opisane przez Sąd Najwyższy jako mające dwójaki charakter. W wyroku z dnia 14 października 2011 r. Sąd ten stwierdził, iż „w obowiązującym obecnie stanie prawnym nie występuje «prawo do grobu», które mogłoby być rozumiane jako uregulowane przez przepisy prawa cywilnego prawo podmiotowe, obejmujące określoną sferę uprawnień. W rzeczywistości to pojęcie obejmuje różne uprawnienia o całkowicie odmiennym charakterze, a mianowicie mające charakter majątkowy lub niemajątkowy. [...] Posłużenie się takim pojęciem nie pozwala więc na stwierdzenie, że chodzi o jakiś samodzielny i jednolity zakres uprawnień, w związku z czym w każdym poszczególnym wypadku niezbędne jest jednoznaczne określenie, jakie konkretne uprawnienia są objęte tak ogólnie rozumianym prawem do grobu”²⁵. Ponadto, w orzecznictwie akcentuje się, że elementy majątkowe prawa do grobu, mają charakter podrzędny w stosunku do elementów niemajątkowych²⁶, które mają charakter przeważający bez

²¹ K. Dadańska, A. Tomczyk, op. cit., s. 162; S. Rudnicki, op. cit., s. 51.

²² Wyrok SA w Warszawie z dnia 23 lutego 2006 r., sygn. akt I ACa 890/05, OSA 2008, nr 2, poz. 14, s. 73.

²³ J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak, op. cit., s. 207.

²⁴ Zob. Wyrok NSA w Katowicach z dnia 19 maja 1997 r., sygn. akt SA/Ka 1717/95, „Wokanda” 1998, nr 2, s. 33; wyrok SN z dnia 20 września 2007 r., sygn. akt II CSK 237/07, OSP 2008, nr 9, poz. 94.

²⁵ Wyrok SN z dnia 11 października 2011 r., sygn. akt III CSK 340/10, Lex nr 1095832.

²⁶ Por. uchwała SN z dnia 02 grudnia 1994 r., sygn. akt III CZP 155/94, OSNC 1995/3/52; wyrok SN z dnia 07 maja 2009 r., sygn. akt IV CSK 513/08, (niepubl.).

względu na to, jaka jest wartość elementów majątkowych tego prawa i na czym one polegają²⁷.

W zakres uprawnień kreujących prawo do grobu wchodzi uprawnienie do korzystania z tego prawa obejmujące różnego rodzaju zachowania faktyczne, oraz wchodzące w zakres owego korzystania, posiadanie prawa do grobu. Zespół uprawnień wchodzących w skład prawa do grobu, zostało określone jako wykonywanie swoistego władztwa faktycznego nad grobem²⁸. Władztwu temu nie przeczy okoliczność, że odwiedzanie grobu odbywa się sporadycznie, gdyż dla istnienia posiadania nie jest konieczne faktyczne wykonywanie władztwa nad rzeczą, wystarcza sama możliwość takiego wykonywania²⁹.

Do uprawnień osobistych, zarówno w judykaturze jak i literaturze, zaliczono kult pamięci osoby zmarłej, który polega na przysługujących osobie fizycznej różnych wolnościach, wpływających ze sfery uczuć i odczuć odnoszącej się do postaci osoby zmarłej, okazywania szacunku dla wspomnień i pamięci o niej, urządzenia pogrzebu oraz grobowca i decydowania o jego wystroju, załatwiania spraw z zarządem cmentarza, ochronie przed naruszeniami, składania wieńców, palenia zniczy, decydowania lub współdecydowania o przeznaczaniu wolnych miejsc w grobowcu dla pochowania dalszych zmarłych itp.³⁰. Do uprawnień osobistych zaliczono także pochowanie po śmierci zwłok w wybranym przez zmarłego miejscu, jeżeli ten takiego wyboru dokonał, w grobie jednoosobowym lub rodzinnym (wieloosobowym) obok zwłok osób bliskich zmarłemu³¹. W tym przypadku, jak trafnie podniesiono, mamy do czynienia z jednym dobrem osobistym – kultem pamięci osoby zmarłej, choć może chodzić o ochronę różnych uprawnień dotyczących pochowania osoby bliskiej i pamięci o niej³². Ponadto w pojęciu prawa do wykonywania kultu mieści się uprawnienie do doboru tekstu na tablicach nagrobnych³³.

Uprawnienia majątkowe do grobu związane natomiast z opłatą za nabywanie miejsca na cmentarzu, kosztami poniesionymi w związku z urządzeniem grobu, czy prawem do naziemnych części grobu, tj. nagrobka, płyty grobowej,

²⁷ Wyrok SA w Warszawie z 07 grudnia 2016 r., sygn. akt I ACa 2017/15, Lex nr 2210947.

²⁸ Wyrok SN z dnia 17 lutego 2016 r., sygn. akt III CSK 84/15, Lex nr 1992040; uchwała SN z dnia 29 września 1978 r., sygn. akt III CZP 56/78, OSNCP 1979, nr 4, poz. 68.

²⁹ K. Dadańska, A. Tomczyk, op. cit., s. 158.

³⁰ Wyrok SN z dnia 03 grudnia 2010 r., sygn. akt I CSK 66/10, Lex nr 738085.

³¹ Wyrok SN z dnia 07 listopada 2002 r., sygn. akt II CKN 980/00, OSNC 2004, nr 3, poz. 42; wyrok SN z dnia 06 lutego 2008 r., sygn. akt II CSK 474/07, Lex nr 452984.

³² Zob. wyrok SN z dnia 03 grudnia 2010 r., sygn. akt I CSK 66/10, Lex nr 738085; wyrok SN z dnia 13 lipca 1977 r., sygn. akt I CR 234/77 (nie publ.).

³³ Wyrok SN z dnia 29 września 2011 r., sygn. akt IV CSK 634/10, Lex nr 111955; Por. Z. Bidziński, J. Serda, *Cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych w praktyce sądowej*, [w:] J.S. Piątkowski (red.), *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 34.

obramowania. Odnosząc się do majątkowego aspektu prawa do grobu, należy podkreślić, że ze względu na dwojaki charakter prawa do grobu, prawo to, nie może być traktowane jako prawo własności, ani wieczystego użytkownika grobu³⁴. Grób, jako miejsce pochowania zwłok, niezależnie od jego rodzaju, stanowi zawsze część składową nieruchomości, na której jest posadowiony, co w konsekwencji oznacza, że nie może być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych³⁵.

Prawo do grobu traktowane jako dobro osobiste jest prawem niezbywalnym, co jednakże nie oznacza, że nie można zrzec się ochrony tego dobra³⁶. Ze względu na dominujący charakter dobra osobistego prawo to nie podlega też regułom dziedziczenia³⁷, wygasa wraz ze śmiercią uprawnionego. Prawo do pochowania w danym grobie przysługuje z reguły określonym osobom, które same grób urządziły lub dla których został on urządzony. Reguły dziedziczenia mogą jedynie służyć za posiłkową wskazówkę w wypadkach, gdy miejsca w grobie rodzinnym nie zostały z góry przeznaczone przez osobę, która go urządziła – dla określonych osób bliskich³⁸. Od powyższej zasady istnieje jeden wyjątek. Mianowicie, zakaz zbywalności i dziedziczenia nie dotyczy prawa do grobu, które ma charakter wyłącznie majątkowy, tj. gdy przysługujące danej osobie uprawnienie do pochowania zwłok³⁹ wygasło, a nikt inny nie nabył jeszcze w miejsce tej osoby uprawnienia do pochowania zwłok w tym grobie⁴⁰. Wówczas prawo do grobu pozostaje jedynie prawem majątkowym, którego treść odpowiada posiadaniu zależnemu, a zakres wpływających z niego uprawnień wynika z zawartej z zarządem cmentarza umowy. Z chwilą pochówku pierwszego zmarłego, nie jest już możliwe rozdzielenie uprawnień majątkowych od osobistych i z tego względu, jak podkreślono w orzecznictwie, prawa majątkowe tracą swoją odrębność, nie mogą być przedmiotem wyłącznego korzystania i rozporządzania ze strony dotychczasowego ich podmiotu, a to ze względu na prawa do grobu przysługujące pozostałym uprawnionym, których źródłem jest fakt powiązań rodzinnych z osobą pochowaną w grobie. Prawo do grobu w takiej sytuacji przysługuje łącznie wszystkim osobom najbliższym zmarłego – każda z tych osób jest współuprawniona i wszystkie mają równe prawa. W efekcie, na zmianę przeznaczenia lub sposobu korzystania z tego prawa musi wyrazić zgodę każdy

³⁴ Wyrok SN z dnia 07 czerwca 2001 r., sygn. akt III CKN 406/00, Lex nr 49475; uchwała SN z dnia 29 września 1978 r., sygn. akt III CZP 56/78, OSNCP 1979, nr 4, poz. 68.

³⁵ Uchwała SN z dnia 29 września 1978 r. sygn. akt III CZP 56/78, OSNCP 1979, nr 4, poz. 68.

³⁶ K. Dadańska, A. Tomczyk, op. cit., s. 162.

³⁷ Wyrok SN z dnia 03 grudnia 2010 r., sygn. akt I CSK 66/10, Lex nr 738085.

³⁸ Wyrok SN z dnia 13 lutego 1979 r., sygn. akt I CR 25/79, Lex nr 2374.

³⁹ Za zwłoki uważa się ciała osób zmarłych i dzieci martwo urodzonych, bez względu na czas trwania ciąży (§ 2), Rozporządzenie Ministra zdrowia z dnia 21 grudnia 2006 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie postępowania ze zwłokami i szczątkami ludzkimi (Dz. U. z 2007 r., nr 1, poz. 10).

⁴⁰ Uchwała SN z dnia 02 grudnia 1994 r., sygn. akt III CZP 155/94, OSNC 1995, nr 3, poz. 52.

z uprawnionych, bowiem taka czynność może naruszać prawo do kultu zmarłych przysługujące każdemu z nich oraz prawo majątkowe do współposiadania i współdecydowania o prawie do grobu⁴¹. W podobnym tonie wypowiedział się także Sąd Apelacyjny w Gdańsku, wskazując, iż z chwilą pochowania w grobie zwłok ludzkich, powstają samodzielne i niezależne od siebie prawa każdej osoby bliskiej zmarłego do kultywowania jego pamięci. Wyluczają one skutecznie samodzielne uprawnienie osoby pierwotnie majątkowo uprawnionej do dysponowania miejscem pochówku. Ustępuje ono prawom osobistym osób bliskich zmarłego, wykluczając możliwość zadysponowania prawem do kolejnego pochówku bez ich zgody⁴². Jeżeli prawo to stało się więc wspólnym prawem dwu lub więcej osób, to nie podlega dziedziczeniu. W rezultacie osoba, która wybudowała grób na podstawie zawartej przez siebie umowy z zarządem cmentarza i uiściła należną opłatę cmentarną, z chwilą pochowania pierwszego zmarłego, nie może już bez porozumienia z osobami, określonymi w art. 10 ust. 1 ustawy o cmentarzach, decydować samodzielnie o pochowaniu w tym grobie innych zmarłych⁴³. Prawo to nie może być także przedmiotem spadku, oraz podziału majątku wspólnego małżonków po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami. Prawo do grobu nie może być uznane za przedmiot majątkowy, stanowiący dorobek małżonków. Cechy majątkowe tego prawa mają bowiem jedynie charakter uboczny⁴⁴.

Ochrona prawna prawa do grobu

Zakwalifikowanie prawa do grobu jako uprawnienia o charakterze dobra osobistego wynikającego z kultu pamięci osoby zmarłej jest istotne ze względu na stosowanie przepisów stanowiących jego ochronę. Przedmiotem ochrony prawnej jest w tym wypadku prawo do sprawowania kultu osoby zmarłej, natomiast przesłankę tej ochrony stanowi naruszenie dobra osobistego podmiotu tego prawa⁴⁵.

Naruszenia prawa do grobu, mogą przybrać różny charakter. Polegać mogą na: naruszenia dóbr osobistych uprawnionego, w szczególności jego prawa do kultywowania pamięci po osobie zmarłej; naruszeniu prawa do grobu, poprzez pochowanie osoby nieuprawnionej, lub odmowy dopuszczenia do pochówku osoby uprawnionej; wyrządzeniu szkody majątkowej, np.: poprzez

⁴¹ Por. uchwała SN z dnia 29 września 1978 r., sygn. akt III CZP 56/78, OSNC 1979, nr 4, poz. 68; wyrok SA w Warszawie z 07 grudnia 2016 r., sygn. akt I ACa 2017/15, Lex nr 2210947; wyrok SN z dnia 07 maja 2009 r., sygn. akt IV CSK 513/08, Legalis nr 264468.

⁴² Wyrok SA w Gdańsku z dnia 22 września 2009 r. sygn. akt I ACa 573/09, Lex nr 784239.

⁴³ Wyrok SN z dnia 13 lutego 1979 r., sygn. akt I CR 25/79, OSNC 1979, nr 10, poz. 195, wyrok SN z dnia 03 grudnia 2010 r., sygn. akt I CSK 66/10, Lex nr 738085.

⁴⁴ Uchwała SN z dnia 02 grudnia 1994 r., sygn. akt III CZP 155/94, Lex nr 4149.

⁴⁵ Wyrok SN z dnia 03 grudnia 2010 r., sygn. akt I CSK 66/10, Lex nr 738085.

uszkodzenie lub bezprawne zbycie nagrobka; znieważeniu zwłok, prochów ludzkich, miejsca spoczynku zmarłego lub ograbienie zwłok lub grobu⁴⁶. Odpowiedzialność z tytułu naruszenia dóbr osobistych, lub wyrządzenia szkody majątkowej – uregulowana została przepisami ogólnymi Kodeksu cywilnego. W myśl art. 23 k.c., „dobra osobiste człowieka, jak w szczególności zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko lub pseudonim, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania, twórczość naukowa, artystyczna, wynalazcza i racjonalizatorska, pozostają pod ochroną prawa cywilnego niezależnie od ochrony przewidzianej w innych przepisach.”. Przy czym należy zauważyć, iż powyższy katalog ma charakter przykładowy. Zgodnie bowiem z poglądami doktryny i orzecznictwa, jak już zostało wskazane, do dóbr osobistych zalicza się także prawo do kultu pamięci osoby zmarłej, a zatem naruszenie tego prawa przez osobę trzecią, skutkuje naruszeniem przez tą osobę, tym samym art. 23 k.c. W wyroku z dnia 6 lutego 2008 r. Sąd Najwyższy wskazał, że do dóbr osobistych korzystających z ochrony przewidzianej w art. 23 i 24 k.c. należy prawo do pochowania w przyszłości własnych zwłok w wybranym przez siebie miejscu, obok osób bliskich, które to prawo może zostać naruszone poprzez niedotrzymanie warunków umowy przez zarządcę cmentarza i pochowanie w ustalonym miejscu zwłok innej osoby⁴⁷. Sąd Apelacyjny w Poznaniu w wyroku z dnia 11 stycznia 2007 r., wyraził natomiast stanowisko, iż naruszeniem dobra osobistego w postaci prawa do grobu jest dokonane bez zgody osób uprawnionych usunięcie lub uszkodzenie nagrobka, lub dokonanie zmian w umieszczonych na nagrobku napisach⁴⁸.

Jeżeli uprawniony powołuje się na naruszenie sfery jego indywidualnych odczuć związanych z kultywowaniem pamięci o osobie zmarłej, zastosowanie znajdują roszczenia przewidziane w art. 24 § 1 i 2 k.c. oraz w art. 448 k.c. (tj. roszczenie o zaniechanie działania powodującego zagrożenie naruszenia dobra osobistego, roszczenie o dopełnienie czynności potrzebnych do usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego, roszczenie o zapłatę zadośćuczynienia pieniężnego lub odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel społeczny, roszczenie o naprawienie szkody majątkowej, powstałej na skutek naruszenia dobra osobistego)⁴⁹. Na podstawie art. 448 k.c. kompensowana jest krzywda, a więc szkoda niemajątkowa wywołana naruszeniem dobra osobistego, polegająca na fizycznych dolegliwościach i psychicznych cierpieniach pokrzywdzonego. Zasądzenie zadośćuczynienia za krzywdy ma charakter fakultatywny. Nie oznacza to jednak dowolności organu stosującego

⁴⁶ M. Podolec, *Prawo do grobu – komu przysługuje, co grozi za naruszenie*, Zob.[online] <<https://krmp.pl/blog-prawny/blog/22-artykuly/prawo-spadkowe/106-prawo-do-grobu.html>> (data dostępu: 20.08. 2018).

⁴⁷ Wyrok SN z dnia 06 lutego 2008 r., sygn. akt II CSK 474/07, Lex nr 452984.

⁴⁸ Wyrok SA w Poznaniu z dnia 11 stycznia 2007 r., sygn. akt. I ACa 1033/06, Lex nr 331041, OSA 2009, nr 2, poz. 4.

⁴⁹ K. Dadańska, A. Tomczyk, op. cit., s. 162.

prawo co do możliwości korzystania z udzielonej mu kompetencji⁵⁰. Niewymierny charakter przesłanek z art. 448 k.c. daje pewną sferę uznania przy orzekaniu, przede wszystkim dlatego, że w przypadku oceny zakresu szkody niemajątkowej nie sposób zastosować kryteriów, które są właściwe szacowaniu szkód rzeczowych. W orzecznictwie wskazuje się na potrzebę wzięcia w tym wypadku pod uwagę rodzaju dobra, które zostało naruszone, a także charakteru, stopnia nasilenia i czasu trwania ujemnych przeżyć spowodowanych naruszeniem. Dla oceny tej nie jest też bez znaczenia stopień winy osoby naruszającej dobra osobiste, cel który zamierzała osiągnąć, podejmując działanie naruszające te dobra i korzyść majątkowa, jaką w związku z tym działaniem uzyskała lub spodziewała się uzyskać⁵¹. Należy ponadto zauważyć, iż przesłankami odpowiedzialności przewidzianymi w przepisie art. 24 § 1 k.c., które muszą być spełnione łącznie, są: istnienie dobra osobistego, jego naruszenie lub zagrożenie naruszenia i bezprawność działania sprawcy. Rozpoznając sprawę w przedmiocie ochrony dóbr osobistych w pierwszej kolejności należy ustalić, czy doszło do naruszenia dobra osobistego, a dopiero w przypadku jego naruszenia ustalić, czy działanie pozwanego było bezprawne. Dowód, że dobro osobiste zostało zagrożone lub naruszone, ciąży na osobie poszukującej ochrony prawnej na podstawie art. 24 k.c.. Natomiast na tym, kto podjął działanie zagrażające dobru osobistemu innej osoby lub naruszające to dobro, spoczywa ciężar dowodu, że nie było ono bezprawne⁵². Należy także zauważyć, iż art. 23 i art. 24 k.c. nie uzależniają ochrony dóbr osobistych ani od istnienia więzów pokrewieństwa lub powinowactwa, ani od kryteriów formalnych⁵³. W przypadku kolizji dóbr osobistych osób uprawnionych do pochowania zwłok, podstawę rozstrzygnięcia powinna stanowić ocena „siły uczuć miłości i bólu” współuprawnionych, po stracie osoby bliskiej⁵⁴.

W przypadku powstania sporu o prawo do grobu właściwym do jego rozstrzygnięcia jest sąd cywilny, a zatem ewentualny spór między osobami, którym przysługuje prawo pochowania zwłok i prawo ekshumacji nie może być rozstrzygnięte w postępowaniu administracyjnym – prawo to ma bowiem charakter dobra osobistego i chronione jest przepisami prawa cywilnego, do ochrony których to dóbr powołany jest sąd powszechny⁵⁵. W orzecznictwie

⁵⁰ Por. wyrok SN z dnia 19 kwietnia 2006 r., II PK 245/05, OSNP 2007, nr 7–8, poz. 101; wyrok SN z dnia 17 stycznia 2001 r., sygn. akt II KKN 351/99, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 6, s. 11.

⁵¹ Wyrok SA w Łodzi z dnia 19 listopada 2014 r., sygn. akt I ACa 576/14, Lex nr 1563547; wyrok SN z dnia 11 kwietnia 2006 r., sygn. akt I CSK 159/05, Lex nr 371773.

⁵² Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 30 czerwca 2015 r., sygn. akt I ACa 606/15, Lex nr 2094642.

⁵³ Wyrok SN z dnia 31 marca 1980 r., sygn. akt II CR 88/80, Lex nr 8222.

⁵⁴ Zob. wyrok SN z dnia 23 maja 1975 r., sygn. akt II CR 193/75, OSP 1977, nr 1, poz. 5; wyrok SN z dnia 12 lipca 1968 r., sygn. akt I CR 252/68, Legalis nr 21960.

⁵⁵ Zob. wyrok WSA w Warszawie z dnia 16 listopada 2009 r. sygn. akt VII SA/Wa 1201/2009, LexisNexis nr 2273967; wyrok NSA w Warszawie z dnia 29 listopada 2011 r., sygn. akt II OSK 1646/10, Lex nr 1151971.

wskazano, że żądanie ekshumacji zwłok w razie sporu między bliskimi zmarłego może być uwzględnione tylko wówczas, gdy przemawiają za tym szczególne względy ochrony dóbr osobistych⁵⁶. W judykaturze podkreślono też, że jeżeli już po pochowaniu zwłok, które nastąpiło w trybie art. 10 ustawy o cmentarzach, powstaje pomiędzy najbliższymi członkami rodziny spór co do miejsca pochowania i sposobu roztoczenia pieczy nad grobem osoby zmarłej, sąd rozstrzygając ten spór powinien mieć na względzie nie tylko przepisy powołanej ustawy, lecz przede wszystkim przepisy prawa cywilnego. W szczególności, sąd może uznać, że chociaż art. 10 ustawy o cmentarzach wymienia w pierwszej kolejności jako osobę uprawnioną do pochowania osoby zmarłej pozostałego przy życiu małżonka, okoliczności sprawy, a zwłaszcza wzajemne wrogie stosunki między małżonkami oraz ostatnia wola zmarłego mogą przemawiać za przyznaniem ochrony z art. 23 i 24 k.c. innym członkom rodziny zmarłego⁵⁷.

Jak już zostało wskazane naruszenia prawa do grobu może polegać również na wyrządzeniu szkody majątkowej. Odpowiedzialność za wyrządzenie takiej szkody, została uregulowana w szczególności w art. 415 k.c. Zgodnie, z którym, „kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia.” Przesłanką zatem odpowiedzialności sprawy, jest wykazanie przez powoda: po pierwsze, wysokości poniesionej szkody; po drugie, winy sprawcy; oraz po trzecie, związku przyczynowego między zachowaniem sprawcy a szkodą. Natomiast mając na uwadze treść art. 363. § 1 k.c., „naprawienie szkody powinno nastąpić, według wyboru poszkodowanego, bądź przez przywrócenie stanu poprzedniego, bądź przez zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej. Jednakże gdyby przywrócenie stanu poprzedniego było niemożliwe albo gdyby pociągało za sobą dla zobowiązanego nadmierne trudności lub koszty, roszczenie poszkodowanego ogranicza się do świadczenia w pieniądzu.”

Karnoprawna ochrona prawa do grobu

Naruszenia prawa do grobu można doszukiwać się również na gruncie przepisów prawa karnego, w art. 261 i 262 k.k.⁵⁸.

Występek z art. 261 k.k. polega na znieważeniu pomnika lub innego miejsca publicznego urządzonego w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego bądź uczczenia osoby. Przez zniewagę należy rozumieć takie zachowania, które są powszechnie uznane za obelżywe, obraźliwe, uwłaczające czci osoby lub pamięci zdarzenia historycznego, które upamiętniono pomnikiem,

⁵⁶ Wyrok SN z dnia 16 czerwca 1998 r., sygn. akt I CKN 729/97, Lex nr 1219543.

⁵⁷ Wyrok SN z dnia 23 maja 1975 r., sygn. akt II CR 193/75, OSP 1977, nr 1, poz. 5.

⁵⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks Karny, (tj. Dz. U. z 2019 r., poz. 1950 z późn. zm.).

np. wypowiedź, gest, wykonywanie na pomniku obraźliwych napisów, spożywanie alkoholu na pomniku, oplucie pomnika czy załatwianie czynności fizjologicznej na pomnik itd.. Przepięstwo to może być popełnione tylko przez działanie. Jest przepięstwem formalnym. Od strony podmiotowej może być popełnione tylko umyślnie, w obu postaciach zamiaru tj. w zamiarze bezpośrednim albo ewentualnym. Poza formę sprawstwa pojedynczego, przepięstwa tego można dopuścić się także w formie współsprawstwa, sprawstwa kierowniczego, jak i sprawstwa polecającego. Za popełnienie tego czynu przewidziana jest kara grzywny albo ograniczenia wolności.

Zgodnie z art. 262 § 1 k.k. grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 podlega ten kto znieważa zwłoki, prochy ludzkie lub miejsce spoczynku zmarłego. Natomiast zgodnie z art. 262 § 2 k.k. kto ograbia zwłoki, grób lub inne miejsce spoczynku zmarłego, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

Znieważenie polega na braku szacunku, demonstrowaniu lekceważącego stosunku do zwłok, prochów lub miejsca spoczynku zmarłego. Ze znieważeniem zwłok będziemy mieli do czynienia w przypadku, np. uszkodzenia zwłok, umieszczenia na nich lub obok nich obelżywych napisów, oblanie płyty nagrobnej farbą, zmianę położenia zwłok, rozkopanie grobu, wyrzucenie ciała lub prochów z trumny, jak również, obcowanie płciowe ze zwłokami czy podjęcie wobec nich innych czynności seksualnych⁵⁹. Nie stanowi natomiast znieważenia przekazanie zwłok do celów naukowych publicznej uczelni medycznej lub publicznej uczelni prowadzącej działalność dydaktyczną i badawczą w dziedzinie nauk medycznych, z tym jednak zastrzeżeniem, że również tym przekazanim zwłokom należna jest ochrona w ramach art. 262 k.k.⁶⁰. Gdy chodzi o miejsce spoczynku, to należna przez nie rozumieć każde miejsce w którym zwłoki lub prochy ludzkie mają przez pewien czas przebywać. Warunkiem więc uznania danego miejsca za „miejsce spoczynku” jest to, aby zwłoki (prochy, szczątki) rzeczywiście w takim miejscu się znajdowały. Przez ograbianie należna natomiast rozumieć okradanie, czyli zabór nienależącej do sprawcy rzeczy w celu przywłaszczenia. Ograbienie zwłok obejmuje nie tylko zabranie przedmiotów, które zmarły miał na sobie (np. biżuteria, części garderoby), ale również tych, które miał przy sobie (np. włożone przedmioty pamiątkowe), jak i elementów trwale połączonych ze zwłokami (np. protezy). Przepięstwo z art. 262 k.k. może być popełnione tylko przez działanie. Jest przepięstwem formalnym. Od strony podmiotowej może być po-

⁵⁹ Zob. na ten temat: M. Mozgawa-Saj, *Przepięstwa znieważenia oraz ograbienia zwłok, grobu i miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 1 i 2 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 1, s. 16–41.

⁶⁰ Podstawę prawną przekazania zwłok do celów naukowych stanowi art. 10 ust. 2 i 2a ustawy z dnia 3 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych i przyjęte w wykonaniu przepisu art. 10 ust. 2a rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 30 lipca 2009 r. w sprawie trybu i warunków przekazywania zwłok do celów naukowych (Dz. U. z 2009 r., nr 129, poz. 1067).

pełnione tylko umyślnie, w obu postaciach zamiaru tj. w zamiarze bezpośrednim albo ewentualnym.

Konkludując powyższe rozważania należy przyjąć tezę zakładającą istnienie „prawa do grobu”, jako pewnej sfery możliwości postępowania, przyznanej przez normy prawne, przez nie zagwarantowanej i wynikającej z oznaczonego stosunku prawnego. Czynności prawne prowadzące do powstania „prawa do grobu” mogą być różne. W polskim systemie prawnym prawo do grobu wynika ze stosunku cywilnoprawnego, jakim jest stosunek wykreowany przez zawarcie umowy o wykupienie miejsca na cmentarzu, jednak na powstanie tego prawa mogą wpływać też inne czynności, w szczególności pochowanie zwłok osoby zmarłej w oznaczonym grobie. Czynność pochowania zwłok w oznaczonym grobie ma istotne znaczenie na kształt „prawa do grobu” bowiem w powstałym na mocy zawartej umowy stosunku prawnego, obok dotychczasowych uprawnionych pojawiają się inne osoby uprawnione, po których stronie powstaje osobiste prawo kultywowania pamięci po zmarłym. Właściwa kwalifikacja uprawnień o charakterze majątkowym lub niemajątkowym będzie odgrywała ważną rolę w sytuacji ewentualnego sporu między osobami uprawnionymi, która wpływa zarówno na kognicję sądu jak i tryb rozpoznania sprawy.

Należy zauważyć też, iż w polskim systemie prawnym zakres uprawnień podmiotów, którym przysługuje „prawo do grobu” jest często ograniczony przez różne czynniki, wynikają m.in. ustalonych zwyczajów, zasad współżycia społecznego i obowiązujących ustaw. A zatem zakres uprawnień przysługujących podmiotom komponuje się przy uwzględnieniu norm prawna cywilnego, w szczególności o ochronie dóbr osobistych.

Ochroną dóbr osobistych zmarłego stanowi niewątpliwie skomplikowany problem prawny. W literaturze cywilistycznej wyrażane jest powszechnie przekonanie, że dobra osobiste człowieka gasną z chwilą śmierci. Stanowisko to zakwestionował J. Mazurkiewicz, podkreślając, że pośmiertna ochrona nie da się wtłoczyć „w gorset ochrony dobra osobistego żywych, jakim jest niewątpliwie kult pamięci po zmarłych”⁶¹. Kult pamięci po osobie zmarłej, jako zespół uprawnień składających się na treść „prawa do grobu”, stanowi samostne dobro osobiste bliskich zmarłego i przedmiot ochrony prawnej na podstawie art. 23 i art. 24 k.c. Ochrona prawa do grobu obejmuje zatem roszczenia wskazane w art. 24 k.c. oraz art. 448 k.c.

Pewne trudności nastrocza także ustalenie charakteru „prawa do grobu”. Trudność ta, polega przede wszystkim na tym, że jako stosunek powstały w wyniku zawarcia umowy zawiera elementy wielu innych stosunków prawnych, jednocześnie nie stanowiąc odrębnej, samodzielnej i wyraźnie na-

⁶¹ J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Seria Habilitacje” 2010, nr 1, e-monografie, s. 23.

zwanej instytucji prawa. Swoistość stosunku cywilnoprawnego, jakim jest prawo do grobu, polega przede wszystkim na przenikaniu praw majątkowych i osobistych, które w zależności od konkretnej sytuacji podlegają ochronie według zasad przewidzianych w przepisach o ochronie dóbr osobistych albo na podstawie przepisów dotyczących praw majątkowych. Elementom osobistym przypada rola dominująca, co decyduje o bezwzględnym i nietypowym charakterze wynikającego z owego prawa podmiotowego.

Uczucia osób bliskich zmarłemu, szacunek i spokój należny zmarłym i miejscom ich spoczynku podlegają również ochronie karnoprawnej w art. 161 i 162 k.k. Aktualne ujęcie tych przepisów nie budzi istotnych zastrzeżeń ani wątpliwości. Właściwe jest także ich umiejscowienie w grupie przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu. Pewne trudności może nastroić jednak dość złożona problematyka zbiegu przepisów, a mianowicie przepisy art. 262 k.k. często pozostają w rzeczywistym właściwym zbiegu z innymi przepisami, w szczególności z art. 195 § 2 k.k., art. 256 § 1 k.k., art. 279 § 1 k.k., 288 § 1 lub 2 k.k., a także art. 108 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁶², a przepisy art. 261 k.k. z art. 196 k.k., 262 k.k., 288 1 k.k. oraz art. 108 u.o.z.o.z.. Należy także zauważyć, jak pokazują statystyki, przestępstwa te, choć nie stanowią rzadkości w polskiej rzeczywistości, to jednak liczba skazanych prawomocnie za powyższe przestępstwa jest nieznaczną, i tak; z art. 262 k.k. w 2015 r. – 67, 2016 r. – 96; 2017 r. – 60; 2018 r. – 48, jeszcze niższa z art. 261 k.k., która w analogicznym okresie wynosiła odpowiednio 1, 2, 0, 6 skazań⁶³.

Wykaz literatury

- Bidziński Z., Serda J., *Cywilnoprawna ochrona dóbr osobistych w praktyce sądowej*, [w:] J.S. Piątkowski (red.), *Dobra osobiste i ich ochrona w polskim prawie cywilnym. Zagadnienia wybrane*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- Dadańska K., Tomczyk A., *Kontrowersje wokół prawa do grobu*, [w:] J. Gołaczyński, J. Mazurkiewicz, J. Turlukowski, D. Karkut (red.), *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2015.
- Dołęgowska E., Klibisz K., Tworkowska A., *Cywilnoprawna regulacja prawa do grobu*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2013, z. 13.
- Mazurkiewicz J., *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, „Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. Seria Habilitacje” 2010, nr 1, e-monografie.
- Mozgawa-Saj M., *Przestępstwa znieważenia oraz ograbienia zwłok, grobu i miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 1 i 2 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 1.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2007.
- Robaczyński W., *Skuteczność woli zmarłego co do jego pochowku i sprawowania kultu jego pamięci*, „Palestra” 2012, nr 9–10.

⁶² Tj. Dz. U. z 2018 r., poz. 2067, dalej: u.o.z.o.z.

⁶³ Dane Ministerstwa Sprawiedliwości.

Rudnicki S., *Prawo do grobu. Zagadnienia cywilistyczne*, Kraków 1999.

Sobczak J., Golda-Sobczak M., *Prawo do grobu jako problem kulturowy i prawny*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 1 (241).

Summary

Problems of the right to the grave in the context of personal rights

Key words: personal rights, right to the grave, death, memory cult of a deceased person, insulting the grave, crime, criminal law.

The historical feature of the protection of corpses, as well as the development of funerary tendencies, is an integral part of the functioning of our civilization, from the very beginning of time. The approach to death depends on the cultural and denominational circle as well as time. Respect for the living and the dead was in the past a separate division of civilization and thought development. Nowadays, new trends can be observed in the development of the protection of the human individual, as well as his name or reverence. In modern Polish legislation, the open catalog of personal rights (Article 23 of the Civil Code) is a wide field of interpretation in the very problem of the existence of specific goods. Undoubtedly from the provision of art. 23 k.c, it follows that this protection is due to the live unit, and thus only until its death. In modern Polish legislation, the open catalog of personal rights (Article 23 of the Civil Code) is a wide field of interpretation in the very problem of the existence of specific goods. Undoubtedly from the provision of art. 23 k.c, it follows that this protection is due to the live unit, and thus only until its death. At the moment when, according to the law, we cease to deal with a living person, and we start talking about corpses, certain rights are ceded to the closest persons, some are subject to inheritance. The right that people who are closest to someone's death to cultivate this person according to their own conscience and religion and the contract between the entity authorized to burial and the cemetery management, as well as a number of related circumstances (on the drudge of several areas of law) will be called the right to the grave. Existence of the right to the grave belong to arguable issues, as the liberty of the subject granting a certain sphere of possibility of proceedings, including it's scope of power. In the article the Authors also to discuss the issues related to the offense described in the art. 261 and 262 of the Polish Criminal Code. The dogmatic analysis carried out with regard to elements of a prohibited act has made it possible to establish, the scope of criminalization of these acts.